

*On gley tako odpowiedie,
rzka: „Gazt sam newiedie.*

*On jiey tako odpověď,
řka: „Jázt' sám nevěď.*

On

nom. sg. m. anaforického zájmena, zájmenné rodové tvrdé skloňování

Tvarosloví

Formy tohoto zájmena se během historické doby spojily s formami ukazovacího zájmena **jb*, *ja*, *je*. Formy tvořené ze základu *on-* jsou jen v nominativu, formy tvořené od *j-* v ostatních pádech: souvisí s tím, že psl. neměla zájmeno 3. osoby.

Původní formy anaforického zájmena se ovšem zachovaly: *onen* – *onoho* – *onomu*... ve stč. se spojilo s deklinací *j*, *ja*, *je* (podle Trávníčka a Straky zřejmě ve 14. století), jejíž strukturní pády zanikly

Hláskosloví

* *onъ* > *on*

zánik a vokalizace jerů, polovina 10. století, podle Havlíkova pravidla: sudý v nepřetržité řadě od konce se vokalizoval (tvrdý *e*, měkký *'e*), lichý zaniknul, původní jerovou pravidelnost nahradily rozličné analogie a tendence k zachování slovního základu, popř. artikulační důvody (*mech*, *mcha* → *mech*, *mechu*; *dskā*, *dsky*... *desk* → *deska* – vyrovnání; *desky*, *desk* → *desek* – artikulační důvody)

on > *von*

protetické v-

jen před iniciálním *o-*, objevuje se už od 14. století, jeho rozšíření kulminovalo v 16. století, ve většině českých nářečí v užším smyslu (s výjimkou doudlebského nářečí), v jihovýchodočeských (českomoravských) a části středomoravských; spisovný jazyk ji nepřijal

gley

dat. sg. f., osobního zájmena, zájmenná rodová měkká deklinace

Forma dativu zřejmě nepůvodní: do dat. a lok. pronikly unifikované formy *-iej*, původem od tvrdé složené deklinace.

Podobně jako v jiných případech došlo k unifikaci gen., dat. a lok. – se spisovné češtině ve prospěch gen.

1.	<i>ta</i>	<i>dobrá</i>	<i>jě(ž)</i>	→	<i>ta</i>	<i>dobrá</i>	<i>je(ž)</i>
2.	<i>té</i>	<i>dobré</i>	<i>jie > jí</i>		<i>té</i>	<i>dobré</i>	<i>jie > jí</i>
3.	<i>tej</i>	<i>dobriej</i>	<i>jiej</i>		<i>té</i>	<i>dobriej</i>	<i>jiej</i>
4.	<i>tu</i>	<i>dobru</i>	<i>ju</i>		<i>tu</i>	<i>dobrou</i>	<i>ji</i>
5.	-	-	-		-	-	-
6.	<i>tej</i>	<i>dobriej</i>	<i>jiej</i>	→	<i>té</i>	<i>dobré</i>	<i>jí</i>
7.	<i>tú</i>	<i>dobru</i>	<i>jú</i>		<i>tou</i>	<i>dorou</i>	<i>jí</i>

tako

adverbium způsobu

došlo k apokopě, tj. zániku koncového vokálu, mezistupněm bylo *take*

tako > take > tak

otpowiedie

3. os. sg. aoristu sigmatického, atematické sloveso *wiedzi*

Morfologie

Stará čeština zdělila dva jednoduché minulé časy aorist a imperfektum z praslovanštiny, ale má jiné určení těchto tvarů. V zásadě se jejich distribuce formálně pojila s videm:

imperfektum	=	slovesa imperfektivní (nedokonavá)
aorist (asigmatický a sigmatický)	=	slovesa perfektivní (dokonavá)

Tvarově se jednoduché minulé časy integrovaly

	IMPERFEKTUM		AORIST SIGMATICKÝ	
	stsl.	stč.	stsl.	stč.
sg.	<i>-achъ</i>	<i>-ch</i>	<i>-sъ/-chъ</i>	<i>-ch</i>
	<i>-aše</i>	<i>-še</i>	<i>-∅</i>	<i>-∅</i>
	<i>-aše</i>	<i>-še</i>	<i>-∅</i>	<i>-∅</i>
pl.	<i>-achomъ (/e/,/o)</i>	<i>-chom (/y/-e)</i>	<i>-somъ /-chomъ (/e/,/o)</i>	<i>-chom (/y/-e)</i>
	<i>-ašete</i>	<i>-šte (-ste)</i>	<i>-ste</i>	<i>-ste (-šte)</i>
	<i>-ašete</i>	<i>-chu</i>	<i>-sę/-šę</i>	<i>-chu</i>
du.	<i>-achově</i>	<i>-chově</i>	<i>-sově/-chově</i>	<i>-chově</i>
	<i>-ašeta</i>	<i>-šta (-sta)</i>	<i>-sta</i>	<i>-sta (-šta)</i>
	<i>-ašete</i>	<i>-šta (-sta)</i>	<i>-ste</i>	<i>-sta (-šta)</i>

Podle Komárka (132) se aorist pojí s minulými ději, „které se chápou jako složky rozvíjejícího se vyprávění, zatímco imperfektum s ději, u nichž se pozornost soustřeďuje na

jejich průběh“. Imperfektum se navíc pojilo s ději, jejichž status je pojat jako distributivní nebo iterativní. V kombinaci s dokonavými slovesy nabývalo status modální (podobný jako kondicionál)

Jednoduché minulé časy zanikly v 15. století. Hlavním důvodem byla gramatikalizace vidu.

Jediná původně aoristová forma zůstala v kondicionálu, ale v pozměněné formě.

osoba	sg.	pl.
1.	<i>by-ch</i>	<i>by-chom</i>
2.	<i>by-Ø</i> → <i>bys</i>	<i>by-ste</i>
3.	<i>by-Ø</i>	<i>by-chu</i> → <i>by-Ø</i>

Hláskosloví

* *отъповідѣ* >
отповідѣ

zánik a vokalizace jerů, viz výše

отповідѣ >
одповідѣ

změna ot > od, konec 14. stol. (analogie podle jiných předložek a předpon *nad, pod, před*)

одповідѣ >
одповједѣ

zánik jatʹ, *ě* mělo diftongický charakter, velmi slabou počáteční diftongickou složku a dominantní složku vokalickou *e*-ovou bylo krátké a dlouhé; dobová grafika je od sebe většinou neodlišuje:

ě [ⁱe] krátké *řeka, cesta, město*

ě [ⁱé] dlouhé *věra, měra, měsíc*

krátké *ě* zaniklo, vývoj se charakterizuje tak, že se vyvíjí ona *i*-ová složka, jotace

- **po labiálách** tak, že se z *i*-ové složky samostatný foném: *věrnostʹ* > *vjernostʹ*, *běhati* > *bjehati*, *město* > *mjesto*
- **v ostatních pozicích** *i*-ová složka zanikla: *řeka* > *řeka*, *sě* > *se*

u dlouhého *jatʹ* se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda* > *bieda*, nakonec se v 15. století diftong *ie* monoftongizoval *bieda* > *bída*

одповједѣ >
одповједѣ

změna w > v, proběhla v 15. století, bilabiální *w* se změnilo na labiodentální, zbytky ve východočeských dialektech, změna byla motivována ustálením korelace znělosti, jakmile se mělo *w* zapojit do této korelační řady, muselo se přizpůsobit svému neznělému protějšku *f*. V korelační dvojici *w – f* jsou totiž dva diferenční rysy: znělost-neznělost, bilabiálnost-labiodentálnost, po změně *w > v* se *v – f* liší jen jediným rysem, a to znělost – neznělost, tak jako jiné dvojice *z – s*, *d – t*, *b – p*, *g – k*, *h – ch* atd.

řzka

nom. sg. m. participia *nt*-ového, *jo*-kmenová deklinace, 1. slovesná třída, vzor *nésti* (původní přezentní formy přešly k 2. třídě *řeknu*, *řekneš*, anebo 5. třídě *řikám*, *řikáš*)

Morfologie

Vývoj přechodníků

Participia *nt*-ová se ve staré češtině ve jmenných tvarech nesklouňují, tvoří jen nominativ a akuzativ (*řka*, *řkúci*, *řkúce*). *S*-ová participia dokonce tvoří jen nominativy.

V 16. století přechodníky zanikly v mluveném jazyce. V ustrnulé formě zůstaly zachovány jen ve východomoravských a středomoravských dialektech (*přind'a*, *dond'a*, *boja sa*).

V psaném jazyce zůstaly zachovány ze stylizačních důvodů. V 17. a 18. století rychle ustupovaly *s*-ové formy, také se rozkolísala shoda. Nakonec by zřejmě vznikla jedna neshodná podoba (*řkouc* nebo *řkouce*), která by význam předčasnosti či současnosti vyjadřovala podle vidu slovesa (*sedíc* × *sednouc*). Avšak J. Dobrovský a následující generace obnovili úzus vysokého stylu 16. století – derivace přechodníku se řídí videm (dokonavá = přechodník minulý a budoucí; nedokonavá = přechodník přítomný).

Hláskosloví

* *řbka* > * *řka*

zánik a vokalizace jerů, viz výše

* *řka* > *řka*

vznik ř (asibilací), tato změna se odehrála ve 13. století, změna má artikulační základ, při artikulaci měkkého *ř* se jako přídatný artikulační pohyb dodal sykavkový šum, jde o tzv. **asibilaci** (podobně se objevuje *čicho* namísto *ticho* nebo *džědžina* namísto *dědina*), *ř* mohlo ještě vzniknout ze skupiny *rs*, jak je vidět ze znění slov přejatých z němčiny (*buřt* < *Wurst*), *ř* vzniklo ještě v polštině a horní lužičtině

Gazt

dvě slova: *jáz* + *t'*

t

enklitická částice, etický dativ *ti*, u něhož došlo k apokopě

ti > *t'*

Gaz

nom. sg. osobního zájmena, bezrodá zájmenná deklinace

Původní *jáz* je na konci 14. století nahrazeno formou *já*.

ſam

nom. sg. m. neurčitého (izolujícího) zájmena, původně zájmenná rodová tvrdá deklinace, vzor *ten, ta, to*. Během historického vývoje češtiny přešlo k deklinaci složené tvrdé. Pouze v nominativu a akuzativu jsou uchovány formy zájmenné.

newiedie

1. os. sg. indikativu prézenta, atematického slovesa *vědět*

Morfologie

Vedle *viem* se v 1. os. sg. objevuje dubleta *vědě*. Jde zřejmě o starobylé perfektum tvořené od slovesa *vidět*. Užívá se ještě v 16. století. Během historického vývoje češtiny ustrnuje a proměňuje se v částici: proces významové a funkční změny *vědě* je doprovázen hláskovými změnami: *vedi, ved', vid'* (jak ukazuje poslední tvar, tyto hláskové změny jsou také výsledkem kontaminace s inovovaným imperativem).

Hláskosloví

<i>nepowědě</i>	>	zánik jať
<i>nepowjed'e</i>		
<i>nepowjed'e</i>	>	změna w > v
<i>nepovjed'e</i>		